

הרב יהודה הלוי עמיחי

נטיעת אילנות וזריעת זרעים במגרשי הלוויים

ראשי פרקים

- א. הרחקה סביבות העיר
- ב. צורת המדידה סביבות העיר
- ג. שינוי יעודי קרקע בערי ישראל
- ד. שדה זרעים או שדה אילנות
- ה. לרבנן אין לזרוע או לטעת במגרש
- ו. המגרש – נוי או חלק מהישוב
- ז. מספר האילנות שאסור לטעת
- ח. שלא לשנות העיר, המגרש ומקום השדות והכרמים – האיסור בימינו

א. הרחקה סביבות העיר

על מבנה ערי הלוויים נאמר במדבר לה, ד-ה:

ומגרשי הערים אשר תתנו ללוים מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה ואת פאת נגב אלפים באמה ואת פאת ים אלפים באמה ואת פאת צפון אלפים באמה והעיר בתוך זה יהיה להם מגרשי הערים.

יש ללוויים עיר, וסביבה מגרשים. המשנה בסוטה ה, ג (ובגמ' בסוטה כז ע"ב) מבארת את השוני בין שני המגרשים הללו:

בו ביום דרש ר' עקיבא: "ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה" וגו', ומקרא אחר אמר: "מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב". אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה, הא כיצד? אלף אמה מגרש, ואלפים אמה תחום השבת. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אלף אמה מגרש, ואלפים אמה שדות וכרמים.

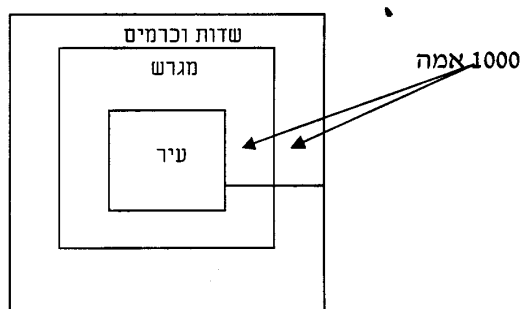
לפי ר' עקיבא ציון שני המגרשים, איננו מלמד על ייעוד הקרקע אלא אלף אמה הוא מגרש, ומשם אלפיים אמה נוספות זהו תחום שבת. ואילו ר' אליעזר בנו של ריה"ג סובר שיש כאן שני סוגי מגרשים. אלף אמה מגרש, ואלפיים אמה האחרים מיועדים לשדות וכרמים. הגמ' בסוטה ל ע"ב מעמידה את

הרב יהודה הלוי עמיחי

מחלוקתם בשאלה האם תחומין דאורייתא או לא. לר"ע תחום שבת דאורייתא ואלפיים אמה המוזכרות מסביב לעיר הם כתחום שבת, ואילו לריה"ג תחום שבת דרבנן ולכן אלפיים האמה מוזכרות הם לשדות וכרמים. מכיוון שקיי"ל שתחומין דרבנן¹ לכן הלכה כר' אלעזר בנו של ריה"ג שאלפיים האמה הם שדות וכרמים.

ב. צורת המדידה סביבות העיר

הראשונים חלוקים באשר לצורת המדידה של המגרש והשדות. יש הסוברים שאלף אמה הם מגרש ולאחר אלף אמה אלו הוסיפו עוד אלף אמה לשדות וכרמים, כך שסך אדמות הלויים הוא אלפיים אמה סביב לעיר.² לפי הסבר זה עולה שר"ע ור' אלעזר בנו של ריה"ג מסכימים שניהם שאלפיים אמה הם מסביב לעיר, שהרי לר"ע הסובר שהרחקה היא בגלל אלפיים אמה של תחום שבת, בודאי שהרחקה היא סביבות העיר, וגם ר' אלעזר בנו של ריה"ג איננו חולק על ר"ע אלא בייעוד הקרקע, אך סך ההרחקה מסביב לעיר היא אלפיים אמה.

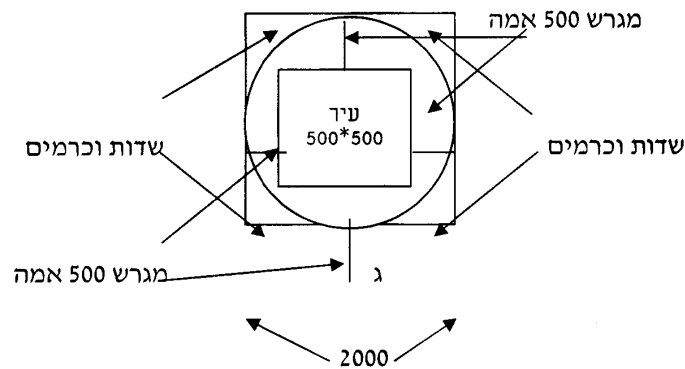

הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג, ג כתב שהשטח הניתן ללויים הוא שלשת אלפים אמה, כאשר אלף אמה נתונים למגרש, ואלפיים אמה נוספים

1. רמב"ם הלכות שבת כז, כח; טור או"ח סימן תח.
2. רש"י במדבר שם, וערכין לג ע"ב; רשב"ם במדבר לד, ה; רע"ב ותוי"ט, משנה סוטה ה, ג.

נטיעת אילנות וזריעת זרעים במגרשי הלוויים

ניתנים כשדות וכרמים. לפי שיטה זו, ר' אלעזר בנו של ריה"ג סובר שאלפיים אמה לשדות וכרמים, הם בהיקף החיצוני, דהיינו לאחר אלף האמה של המגרש, יש להוסיף עוד אלפיים אמה של שדות וכרמים.³ הרמב"ן במדבר לד, ה חולק על צורת מדידה זו, וסובר שהתורה דנה במקרה שהעיר היא בריבוע של אלף אמה על אלף אמה ומסביבה עיגול של חמש מאות אמה לכל רוח, שהוא המגרש, והשלמת הפינות לרובע הם השדות והכרמים. לפי דברי הרמב"ן אין שתי מידות, אלף אמה ואלפיים אמה, אלא הכל נמדד במדידה אחת.

ג. שינוי יעודי קרקע בערי ישראל

על אפשרות שנוי והחלפת ייעודי הקרקע, נאמר במשנה ערכין ט, ח: אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר ולא עיר מגרש. אמר ר' אלעזר במה דברים אמורים? בערי הלוויים. אבל בערי ישראל, עושין שדה מגרש ומגרש שדה,⁴ מגרש עיר ולא עיר מגרש שלא יחריבו את ערי ישראל.

3. כשיטת הרמב"ם כתבו גם: יד רמ"ה, ב"ב ב אות צה; מאירי ב"ב כד ע"ב ד"ה הערים.
4. גירסה זו היא כפי שמופיעה בתוספתא ערכין ה, ט, ובגמ' ב"ב כד ע"ב. בתוס' חדשים, ובראשון לציון (ערכין ט, ח), הביאו שיש הגורסים במשנה בדעת ר' אלעזר "בערי ישראל עושין שדה מגרש, ולא מגרש שדה", גירסא זו מופיעה במשניות בגי' הרמב"ם, וכן בכת"י

הרב יהודה הלוי עמיחי

המקור לדברי המשנה הוא הפסוק: "ושדה מגרש עריהם לא ימכר" (ויקרא כה, לד), והגמ' בערכין לג ע"ב דורשת שפרוש המילים לא ימכר, היינו לא ישנת.⁵ האם לדעת ת"ק אסור גם בערי ישראל לשנות משדה למגרש או ממגרש לשדה, או שמא דין זה הוא רק בערי הלויים?

הרע"ב במשנה ערכין ט, ח מביא את הדרשה "ושדה מגרש עריהם לא ימכר", ומכאן למד התויו"ט שם שלדעת הרע"ב ר' אלעזר איננו חולק אלא מסביר את דעת ת"ק, ולכו"ע האיסור לשנות הוא רק בערי הלויים ואילו ערי ישראל אפשר לשנות מגרש לשדה וכן להפך.

הרמב"ם בפיה"מ ערכין ט, ח כתב שלדעת חכמים הדבר בא בקבלה שאין לשנות קרקע מיועדת למגרש או לשדה לייעוד אחר, ופסק שהלכה כדברי חכמים ולא כר' אלעזר. כך כתב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג, ד-ה:

אין עושין בערי הלויים עיר מגרש ולא מגרש עיר, ולא מגרש שדה ולא שדה מגרש. שנאמר: "ושדה מגרש עריהם לא ימכר". ומפי השמועה למדו שזה שנאמר לא ימכר לא ישונה אלא השדה והמגרש והעיר כל אחד משלשתן כמות שהוא לעולם. וכן בשאר ערי ישראל אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר ולא עיר מגרש.

מקור לדברי הרמב"ם אפשר למצוא בדברי הגמ' בבבא בתרא כד ע"ב הדנה בדין המשנה שמרחיקין את האילנות מהעיר עשרים וחמש אמה, והטעם הוא משום נוי העיר. ועל כך אומרת הגמ':

מאי טעמא ומרחיקין את האילן מהעיר? אמר עולא: משום נוי העיר. ותיפוק ליה דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה! לא צריכא, לר' אלעזר דאמר: עושין שדה מגרש ומגרש שדה, הכא משום נוי העיר לא עבדינן.

קופמן. המשנה למלך בהל' שמיטה ויובל יג, ה כתב שכל הגירסאות במשניות הן שאין עושין ממגרש שדה. גירסת הראשונים במשנה מוקשה מהגמ' בב"ב כד ע"ב, שם גרסו שעושין משדה מגרש וממגרש שדה. (יבואר להלן אות ה).
5. רש"י בויקרא כה, לד הביא את דרשת התו"כ שביאר את הפסוק כפשוטו שאם נמכר לא יצא, ועיין רס"ג ל"ת רעח.

נטיעת אילנות וזריעת זרעים במגרשי הלוויים

מדברי הגמ' נראה שרבנן ור' אלעזר חלוקים, ולדעת רבנן אין עושין מגרש שדה ושדה מגרש אפילו בערי ישראל, ורק ר' אלעזר מתיר בערי ישראל לעשות ממגרש שדה.⁶

ד. שדה זרעים או שדה אילנות

לפי כל ההסברים בערי הלוויים אין עושים ממגרש שדה, ולפי שיטת הרמב"ם גם בכל ערי ישראל אין עושים ממגרש שדה. איזו שדה נאסרה, האם אסור לשנות לשדה זרעים אבל לשדה אילנות מותר או שמא לשדה אילנות ג"כ אסור? הגמ' ממשיכה ואומרת:

ולרבנן נמי דאמרי: אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, ה"מ זרעים, אבל אילנות עבדינן, והכא (ועשרים וחמש אמה סמוך לעיר) משום נוי העיר — לא. ומנא תימרא דשאני בין זרעין לאילנות? דתניא: קרפף יותר מבית סאתים שהוקף לדירה, נזרע רובו — הרי הוא כגינה ואסור, ניטע רובו — הרי הוא כחצר ומותר.

מדברי הגמ' עולה בברור שהאיסור לדעת חכמים הוא רק להפוך מגרש לשדה זרעים אולם אין איסור לטעת בו אילנות. הסברא היא כפי שהגמ' אומרת שמקום שיש בו אילנות לא בטל ממנו שם דירה, ורק זרעים הנזרעים מבטלים ממנו שם דירה. הדברים אינם מוסברים שהרי אפילו אם זרעים מבטלים שם דירה ממקום המוקף לדירה לעניין דיני עירובין, הרי שאנו דנים על הרחקה מהעיר, ומדוע שיתירו אילנות במקום שצריך להיות מגרש. אלא שיש להסביר שמקום שיש בו אילנות הרי זה מקום שמוש, אנשים יוצאים ובאים בו, ועל כן יש בו חשיבות של דירה ומעלות יופי, ועל כן איננו פוגע בנוי העיר, שהרי כעת רבים מסתובבים בתוכו, אולם בתוך עשרים וחמש אמה מהעיר אפילו אילנות אסור לטעת.

ולכאורה אם אנו סוברים שיש מחלוקת בין ר' אלעזר וחכמים, על כרחנו שהאיסור באלף אמה סביב העיר הוא רק בזרעים ולא באילנות. וכן כתבו

6. המנחת חינוך מצוה שמב אות א כתב שגם לשיטת הרמב"ם שיש להשוות בין ערי ישראל לערי הלוויים, אלא שחומרת האיסור בערי הלוויים היא מדאורייתא ואילו בערי ישראל היא רק מדרבנן משום חורבן או משום נוי. אולם מדברי היד רמ"ה ב"ב פ"ב אות צה נראה שסובר שגם בערי ישראל החיוב הוא מעיקר הדין, וכן כתב החת"ס ב"ב כד ע"ב. ועיין עוד: הרב יהודה גרשוני, קול יהודה, עמ' קכד.

הרב יהודה הלוי עמיחי

מספר ראשונים.⁷ הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג, ד-ה, פסק שחכמים חלוקים על ר' אלעזר, ולהלכה אף ערי ישראל צריכים הרחקת אלף אמה וסביבם עוד אלפיים אמה, בכל אופן לא הביא שהחייב להרחיק הוא רק בזרעים ואילו אילנות אפשר לשתול עד עשרים וחמש אמות מהעיר. המאירי בב"ב כד ע"ב הביא שיש פוסקים שהתירו לטעת אילנות בערי ישראל עד עשרים וחמש אמה, וכתב על כך המאירי "ולא יראה כן", אך לא הסביר מדוע אין דבריהם נראים, ולכאורה בפשטות הגמ' הרי צדקו דבריהם.⁸

ה. לרבנן אין לזרוע או לטעת במגרש

הרמב"ם גרס במשנה בערכין ט, ח (ע"פ מהדורת הר"י קאפח) בדעת ר' אלעזר שבערי ישראל עושין משדה מגרש, ולא ממגרש שדה. גירסה זו קשה ממהלך הגמ' בב"ב כד ע"ב שהעמידה את המשנה האוסרת נטיעת אילנות עשרים וחמש אמה מחוץ לעיר לפי דעת ר' אלעזר הסובר שבערי ישראל מותר לשנות מגרש לשדה, ובכל אופן אסור לטעת אילנות במרחק עשרים וחמש אמה מהעיר. והרי לפי גירסת הרמב"ם בדעת ר' אלעזר לעולם אסור להפוך מגרש לשדה ואפילו בערי ישראל, וא"כ צריך להרחיק אלף אמה מכל עיר (ולויים וישראלים) ולא רק עשרים וחמש אמה?

נראה שהרמב"ם למד את הגמ' כפי שגרס הר"י מיגש בב"ב כד ע"ב? שלא הזכירו כלל את דעת רבנן בגמ', אלא הגמ' הביאה שתי גירסאות בדעת ר' אלעזר. תחילה הגמ' הביאה דעה שלר' אלעזר בערי ישראל עושין משדה מגרש וממגרש שדה, ולפי גירסה זו חידושה של המשנה בב"ב הוא שבערי ישראל למרות שמותר לעשות את המגרש שדה, בכל אופן עשרים וחמש אמה יש צורך להרחיק. ולאחר מכן הגמ' ממשיכה ואומרת לגירסה השניה בדעת ר' אלעזר (היא גירסת הראשונים והרמב"ם בערכין) שבערי ישראל אין להפוך מגרש לשדה, א"כ דברי המשנה שצריך להרחיק עשרים וחמש אמה יכולים להתפרש רק אם נסביר שאסור להפוך מגרש לשדה זרעים אבל לשדה אילנות מותר, אבל בכל אופן בעשרים וחמש אמה הסמוכים לעיר אסור לטעת אילנות. לפי הסברו של הר"י מיגש דעת חכמים כלל לא

7. היד רמ"ה, ב"ב ב אות צה; והתוס' ב"ב כד ע"ב ד"ה מרחיקין, שחייב הרחקת אלף אמה הוא רק בזרעים ולא באילנות.

8. גם המשנה למלך בהל' שמיטה ויובל יג, ה הקשה על דברי הרמב"ם מדוע השמיט את החילוק בין אילנות לזרעים. יש אחרונים הסוברים שגם לרמב"ם מותר לטעת אילנות במגרשים, עיין חסדי דוד בתוספתא ערכין ה, ט.

9. ראה גם: יד רמה ב"ב פ"ב אות צה. ועיין ש"ך חושן משפט סי' קנה ס"ק יב.

נטיעת אילנות וזריעת זרעים במגרשי הלוויים

הובאה בגמ', והדיון כולו נסוב סביב שתי הדעות בדברי ר' אלעזר¹⁰. הרמב"ם שקיבל את לימודיו של הר"י מייגש כנראה גרס כמוהו, ועל פי מהלך זה החלוקה בין זרעים ואילנות היא רק לדעת ר' אלעזר לפי הגי' שאסור לשנות ממגרש לשדה, אולם לדעת חכמים לא הובא חילוק זה כלל, והרמב"ם סובר שבמגרש אין לזרוע או לטעת אילנות. עוד ראייה יש להביא שאסרו נטיעת אילנות במגרשים, שהרי המשנה בסוטה ה', ג חילקה בין מגרש ובין שדות וכרמים, ומשמע שדין הכרמים הוא כמטעים ולא התירום אלא באלף הנוסף, אבל באלף הראשון הקרוב לעיר לא התירו, ולכן הרמב"ם לא התיר אילנות באלף הראשון סמוך לעיר.¹¹

אלא שעדיין קשה מדוע אסרו לטעת עצים במגרשים?

ו. המגרש נוי או חלק מהישוב

נראה שיש להבין את המשנה האוסרת לשנות משדה למגרש וממגרש לשדה. באשר לערי הלוייה הרי הדבר נלמד מדרשת חז"ל לא ימכר — לא ישנה, אולם מהי הסברא של רבנן במשנה בערכין ת, ט לרבות שאף בערי ישראל אין לשנות ממגרש לשדה או משדה למגרש. ובייחוד הדבר קשה אם האיסור לשנות נובע מנוי ערי הלוייה א"כ מנ"ל לדמות ערי ישראל לערי הלויים. לצורך הבנת הדבר יש להתבונן מהו מגרש. הרמב"ם בפיה"מ ערכין שם מסביר את המושג מגרש:

ומגרש — הם הישובים הקרובים לעיר והם הידועים אצלנו בשם שכונות החיצוניות שבהם דרים הרועים והפלחים, והשדה — הוא מחוץ למגרש.

ואילו רש"י בערכין לג ע"ב ביאר:

10. עיין רש"י שכתב "ה"ג ולרבנן דאמרי אין עושין הני מילי בזרעים אבל באילנות עושין" תיקון הגירסה של רש"י נובע מכיוון שראה בגירסאות קדומות שכתבו שתרוץ זה הוא לדעת ר' אלעזר לפי ההסבר שאין הופכין מגרש לשדה. ועל כן הדגיש רש"י שהוא איננו גורס את הדיון לפי ר' אלעזר אלא לפי רבנן.

11. דין זה הוזכר גם על ידי הרע"ב סוטה ה', ג ד"ה מגרש; תפארת ישראל סוטה ה', ג אות יב. ראה עוד בדברי מו"ח הרב משה צבי נריה, "נויי העיר וצרכי העיר", ענבי פתחיה, עמ' 211, אות ג שכתב בדעת הרמב"ם שרק שדה זרעים אסור, אבל שדה אילנות מותר גם לדעת הרמב"ם.

הרב יהודה הלוי עמיחי

מגרש פנוי מכלום ואין בו בית ואין זורעין אותו אלא נוי הוא לעיר.

נראה שבפנינו מחלוקת ראשוניים מהו יעודו של המגרש, לדעת הרמב"ם המגרש איננו עשוי לנוי אלא למגורי הרועים והפלחים, וזהו חלק ממבנה העיר הישראלית שיש בה מרכז העיר, לאחר מכן השכונות החיצוניות של עובדי השדות והרועים, ולאחר מכן שדות המרעה. ברור שההורס את המגרש הרי זה ממעט בדיוורים, והרי זה כמחריב את ארץ ישראל, וכשם שאסרו לנטוע גינה בחורבתו של אדם מחשש שימעט בישובה של ארץ ישראל¹², כן אסרו להרוס את מגורי הרועים והפלחים, שהרי זה ממעט בישובה של ארץ ישראל. לדעת רש"י המגרש עשוי לנוי, וכל שנוי במגרש הרי זה גורם לירידה בנוי העיר. ונראה שלדעת רש"י והרמב"ן למרות שהתורה הזכירה שהמגרש הוא לצרכי העיר, אבל מכיון שהתורה אסרה לשנות משמע שזהו דין הנובע מנויה של העיר.¹³

ההסבר שבשנוי ייעוד המגרש יש פגיעה ביישוב היא לדעת הרמב"ם רק לפי חכמים, אולם לפי ר' אלעזר שנוי המגרש גורם לירידת נוי העיר, א"כ יש לחלק בין ערי לויים וערי ישראל, שהרי בערי הלויים צריך לדאוג לנוי יותר מערי ישראל, מכיוון שעניי כל העם נשואות לערי הלויים, שמא כל אחד יצטרך להם (כעיר מקלט), ועל כן יופיים של ערי הלויים גדול מיופים של ערי ישראל.¹⁴ העולה לדברינו שמחלוקת רבנן ור' אלעזר היא בשאלה מדוע אסור לעשות ממגרש שדה, לדעת חכמים האיסור נובע כדי לא לשנות ממבנה העיר, ואילו לדעת ר' אלעזר האיסור נובע בגלל נוי העיר.

על פי מהלך זה אנו מבינים שלפי חכמים אין לשנות ייעודי מגרשים בגלל חרבן הישוב, ואין לדמות זאת לסוגיא העוסקת בהרחקת אילנות מהעיר שהיא שאלה של נוי העיר (כפי שעולא הסביר). ולכן השאלה שהייתה בגמ' (ב"ב כד ע"ב) היא רק על ר' אלעזר הסובר (במשנה ערכין ט, ח) שנוי העיר הוא אלף אמה, מדוע במשנה (ב"ב ב, ז) הוזכר שהמרחק הוא עשרים וחמש אמה. אולם לדעת החכמים האיסור הוא לשנות הוא מסדרי העיר ותיקונה שלא תחרב, ולא מדיני נוי העיר, ולכן אין לדמות בין הסוגיות. על פי דברנו אלו אנו יכולים להבין מדוע בהרחקת אילנות מהעיר, כתב הרמב"ם בהל' שכנים י, א:

12. תוספתא ערכין ה, ט; רמב"ם הל' שמיטה ויובל יג, ו.
13. ראה בדברי מו"ח הרב משה צבי נריה (לעיל הע' 11), עמ' 210.
14. חנוך מצוה שמב.

נטיעת אילנות וזריעת זרעים במגרשי הלוויים

מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה ובחרוב ובשקמה
חמשים אמה מפני נוי העיר.

ואילו בדיני שנוי ממגרש לשדה או הפוך הרמב"ם לא הזכיר כלל את נושא
נוי העיר, ומשמע שאין דיני שינוי ייעודי הקרקעות שייך לנוי העיר אלא בסדרי
העיר ויישובה, ומשום כך הוסיף הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג, ה שאין
לשנות סדר זה לעולם, דהיינו אין מקום לשנוי בסדר העיר, שהרי כל הבא
לעיר בא לגור בה על דעת הסדר הישן ולא להחריבה. ברור ג"כ לפי דברנו
שאין היתר לטעת אילנות במקום מגרש, שהרי תרוץ זה הובא בגמ' (ב"ב כד
ע"ב) לדעת ר' אלעזר הסובר שאיסור השנוי נובע מנוי העיר, אולם לדעת
הרמב"ם הרי דעת חכמים במשנה היא שאיסור השנוי הוא עצמי ולכן אפילו
אילנות אין לטעת במקום מגורי הרועים.

על פי דברינו שהאיסור לשנות מגרש לשדה נובע מכך שיש במגרש מקום
מגורים, מובן שדין זה למרות שכתוב בערי הלויים, יש מקום ללמוד אותו גם
לערי ישראל, ולכן הרמב"ם כתב שיש להשוות בין ערי ישראל לערי הלויים.

ז. מספר אילנות שאסור לטעת

לכאורה יש להביא ראיה שמותר לטעת אילנות בסביבות הערים, שהרי
הרמב"ם בהל' בית הבחירה ז, יד כתב על פי דברי הגמ' בבבא קמא פב
ע"ב:

ואלו דברים שנאמרו בירושלים: ואין נוטעין בה גנות
ופרדסים, ואינה נזרעת ואינה נחרשת שמא תסרח, ואין מקיימין
בה אילנות חוץ מגינת ורדים שהיתה שם מימות נביאים
הראשונים.

ולכאורה אם יש איסור לעשות מעיר שדה א"כ מה החידוש בירושלים, שהרי
בכל הערים יש איסור לעשות מהעיר שדה מפני חרבן ארץ ישראל. ועוד על
הפסוק: "ועוד בה עשיריה ושבה והיתה לבער כאלה וכאלון אשר בשלכת
מצבת בס זרע קדש מצבתה" (ישעיהו ו, יג), כתב רש"י: "ויש פותרים שער
שלכת היתה בירושלים כמו שאמר בעזרא והיו שם אלה ואלון נטועים". וכן
הביא הרד"ק, א"כ מוכח שבשערי ירושלים היו נטועים אילנות, ואילו לפי
דברי הרמב"ם עולה שאסור לטעת סביבות העיר שהרי אין עושים מגרש שדה,
ולא חילק בין שדה זרעים ושדה אילנות (לעיל אות ה).¹⁵

15. עיין תפארת ישראל במשנה בערכין ט, ח אות נג.

הרב יהודה הלוי עמיחי

החינוך במצוה שמב, הסתפק האם יש שיעור לגודל השדה שאסור לעשות ממגרש, וכתב "ולא ידעתי שיעור לשינוי זה כמה יהיה ויתחייב עליו, חכם בני ודעהו". ובחסדי דוד, תוספתא ערכין ה, ט, כתב כדבר פשוט שכל שינוי אפילו כל שהוא הרי זה מחייבו, ואפילו אם זרע כל שהוא בתוך האלף של המגרש הרי עשה מגרש שדה וחייב, שהרי לא נשאר שם אלף אמה פנויים. וכן אם עקר גפן אחת בסוף אלפיים אמה הרי עשה שדה מגרש, וכן אם בנה בית כל שהוא במקום המגרש הרי שעשה מגרש עיר. ואולם דבר זה צ"ע שהרי הלשון במשנה הוא אין עושים מגרש שדה, ומשמע שיש דין שיהא שדה, אולם אם לא הגיע לדרגת שדה הרי שאין איסור בכך. ואולם מהי הגדרת שדה יש מקום לדון. הרב אברהם סופר, בהערותיו למאירי בב"ב כד ע"ב מציע שהגודל המחייב הוא ג' אילנות לבית סאה, מאחר שהמשנה בשביעית א, ב החשיבה גודל זה כשדה אילן. כמו כן הגמ' בב"ב יא ע"א כתבה שדין שדה הוא ט' קבין, וא"כ משמע שעד גודל של ט קבין אפשר לנטוע אילנות.¹⁶ לכאורה הגדרות נוספות לשדות אנו לומדים בכלאים שבה גודל בית סאה על בית סאה נחשב להיות שדה, ומכאן שאם אין בו גודל זה הרי שאין איסור לטעתו במגרש או בעיר. העולה שלכאורה דין זה של נטיעת אילנות הוא רק בשדה, וא"כ לא קשה מהראיות שהבאנו שהיו עצים בשערי ירושלים או בירושלים עצמה, שהרי שם לא היה שיעור לאסור, אלא היה עץ או שניים ולא נאסרו אלא בגודל שדה.

ח. שלא לשנות העיר, המגרש ומקום השדות והכרמים — האיסור בימינו

החינוך במצוה שמב כתב שמצוה זו נוהגת בארץ ישראל¹⁷ בזמן שישראל שם, בין בלויים בין בישראלים, בזכרים ובנקבות, שהכל חיבין שלא לשנות שלשה מקומות האמורין לעולם, העיר והמגרש ומקום השדות והכרמים. על כך העיר המנחת חינוך שא"כ כאשר ישנה עיר שידועה שהייתה מערי הלויים (כגון עיר מקלט) הרי שגם כיום אסור לשנות שם שדה למגרש או להפך. דברי המנחת חינוך צ"ע, שהרי אנו צריכים לדעת במדויק היכן היא העיר, ובלא ידיעה זו האיסור לא חל. וכמו כן מנין שכאשר העיר בחורבנה ג"כ יש איסור לשנות, שהרי הלימוד בגמ' בערכין לג ע"ב "ושדה מגרש עריהם

16. כן כתב הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, בב"ב כד ע"ב אות ו.

17. היד רמה בב"ב פ"ב אות צה כתב שמצוה זו נוהגת גם בחו"ל, אולם מדברי הריטב"א, רמב"ן, רשב"א (ב"ב כד ע"ב) עולה שאין זו מצוה שנוהגת אלא בארץ.

נטיעת אילנות וזריעת זרעים במגרשי הלוויים

לא ימכר" — לא ישנה, היינו כאשר יש ערי לוייה או ישראל, אזי אסור לשנות, אולם כשהם בחורבנן מניין שחל חיוב המגרשים?

מה שכתב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג, ה: "ומפי השמועה למדו שזה שנאמר לא ימכר לא ישונה אלא השדה והמגרש והעיר כל אחד משלשתן כמות שהוא לעולם". היינו כאשר יש עיר אולם כשאין עיר לוייה ברור שאפשר לשנות. ועוד שאם כדברי המנחת חינוך, א"כ לדעת הרמב"ם שדין ערי ישראל כדין ערי לוייה א"כ אסור בכל עיר לשנות. עוד יש להוסיף את שיטת רש"י¹⁸ הסובר שדין איסור שנוי המטרות הוא רק בעיר מוקפת חומה, משמע שכאשר אין העיר מוקפת חומה מותר לשנות, וא"כ בימינו שאין ערים מוקפות חומה מותר לשנות ייעודי קרקע.¹⁹

על כן נראה שלמרות שאנו יודעים על ערי לוייה, אין איסור לשנות בהם את יעודי הקרקע.²⁰

18. שבועות טז ע"א ד"ה כל. הובא במשנה למלך בהל' שמיטה ויובל יג,ה והעיר על דבריו. ועיין בחסדי דוד תוספתא ערכין ה, ט. הטורי אבן מגילה י ע"ב כתב שמערי הלוייה שאינן מוקפות חומה ובכל אופן אסור לשנות, מוכח שלא כדברי רש"י.

19. הרב יהודה גרשוני, קול יהודה, עמ' קכב, כתב להסביר בדעת רש"י שעיר מוקפת חומה אפילו שחרבו חומותיה אסור לשנות בה ממגרש לשדה או לעיר, ואולם כל זה נובע מקדושת ערים המוקפות חומה, ומשמע מדבריו שבעיר שאיננה מוקפת חומה הרי שגם לשיטתו אין איסור לשנות ממגרש לשדה ומשדה למגרש.

20. הרב שאול ישראלי, חוות בנימין, ח"ג עמ' תשכז-תשכח, התלבט בשאלה זו.